

نقش دبیران در پرورش هوش اجتماعی دانش‌آموزان دبیرستان دوره اول

احد سروی - دبیر و پژوهشگر

چکیده

هوش اجتماعی به عنوان توانایی درک، تفسیر و مدیریت مؤثر روابط اجتماعی، یکی از شایستگی‌های بنیادین برای موفقیت تحصیلی و سازگاری روانی-اجتماعی نوجوانان محسوب می‌شود. دوره نوجوانی که با حساسیت‌های عاطفی و تحولات هویتی همراه است، بستر مناسبی برای پرورش این توانایی فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی نقش دبیران در پرورش هوش اجتماعی دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که دبیران از طریق ارتباط مؤثر و حمایت‌گرانه، الگوسازی رفتاری، مدیریت تعارضات کلاسی، به‌کارگیری راهبردهای دموکراتیک انضباطی و ایجاد محیط یادگیری مشارکتی، تأثیری تعیین‌کننده بر رشد هوش اجتماعی دانش‌آموزان دارند. همچنین، هوش اجتماعی خود دبیران به‌عنوان پیش‌نیازی اساسی برای ایفای این نقش عمل می‌کند. بر این اساس، توصیه می‌شود که برنامه‌های توانمندسازی معلمان با تأکید بر توسعه هوش اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی تدوین و اجرا گردد.

واژگان کلیدی: هوش اجتماعی، دبیران، دانش‌آموزان متوسطه اول، یادگیری اجتماعی-عاطفی، مدیریت کلاس

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، نظام‌های آموزشی در سراسر جهان با این واقعیت روبه‌رو شده‌اند که موفقیت دانش‌آموزان صرفاً به توانایی‌های شناختی و تحصیلی محدود نمی‌شود؛ بلکه شایستگی‌های اجتماعی و عاطفی نقشی حیاتی در سلامت روان، سازگاری و دستاوردهای زندگی آنان ایفا می‌کند. اسناد بالادستی نظام آموزشی ایران نیز بر تربیت همه‌جانبه و پرورش ابعاد اجتماعی-عاطفی دانش‌آموزان تأکید دارند. با این حال، در عمل همچنان بر نتایج تحصیلی کمی و آزمون‌های استاندارد تأکید بیشتری می‌شود و توجه به پرورش هوش اجتماعی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی یادگیری اجتماعی-عاطفی، کمتر مورد واکاوی علمی قرار گرفته است.

هوش اجتماعی به‌عنوان ظرفیت درک موقعیت‌های اجتماعی، مدیریت روابط میان‌فردی، همدلی با دیگران و حل تعارضات تعریف می‌شود. این توانایی نه‌تنها با موفقیت تحصیلی و عملکرد شغلی رابطه مثبت دارد، بلکه نقش مهمی در ارتقای بهزیستی روان‌شناختی و پیشگیری از آسیب‌های رفتاری در دوران نوجوانی ایفا می‌کند. دوره متوسطه اول که هم‌زمان با تحولات زیستی، روانی و

اجتماعی نوجوانی است، دوره‌ای حساس برای شکل‌گیری هویت اجتماعی و یادگیری مهارت‌های بین‌فردی به‌شمار می‌رود.

در این میان، دبیران به‌عنوان مهم‌ترین کنشگران آموزشی در محیط مدرسه، نقشی محوری در پرورش هوش اجتماعی دانش‌آموزان دارند. آن‌ها نه تنها از طریق آموزش مستقیم، بلکه از طریق شیوه‌های تعامل، مدیریت کلاس، الگوسازی رفتاری و ایجاد فضایی امن و حمایت‌گرا، به شکل‌گیری و تقویت شایستگی‌های اجتماعی دانش‌آموزان کمک می‌کنند. پژوهش حاضر با هدف بررسی ابعاد گوناگون این نقش و ارائه چارچوبی نظری برای درک بهتر آن صورت گرفته است.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱. مفهوم و ابعاد هوش اجتماعی

هوش اجتماعی به‌عنوان توانایی درک و مدیریت روابط اجتماعی، از مؤلفه‌های گوناگونی تشکیل شده است. برخی از مهم‌ترین این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: آگاهی اجتماعی (توانایی درک حالات و احساسات دیگران)، مهارت‌های اجتماعی (توانایی تعامل مؤثر با دیگران) و پردازش اطلاعات اجتماعی (توانایی تحلیل و تفسیر موقعیت‌های اجتماعی). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که هوش اجتماعی با هوش هیجانی رابطه نزدیکی دارد و هر دو بر توانایی فرد در برقراری ارتباطات سالم و سازنده تأکید دارند.

۲-۲. دوره نوجوانی و ضرورت پرورش هوش اجتماعی

نوجوانی دوره‌ای است که در آن فرد با چالش‌های متعددی از جمله شکل‌گیری هویت، استقلال‌طلبی و تغییر در روابط با خانواده و همسالان مواجه می‌شود. در این دوره، توانایی درک و مدیریت روابط اجتماعی به‌ویژه در محیط مدرسه، از اهمیت بالایی برخوردار است. تحقیقات نشان داده است که دانش‌آموزانی که از هوش اجتماعی بالاتری برخوردارند، روابط مثبت‌تری با معلمان و همسالان خود تجربه می‌کنند و حمایت اجتماعی بیشتری از سوی آنان دریافت می‌دارند. همچنین، هوش اجتماعی به‌عنوان پایه‌ای برای سواد عملکردی (functional literacy) شناخته شده و توانایی فرد را برای به‌کارگیری دانش در موقعیت‌های عملی و روزمره افزایش می‌دهد.

۲-۳. نقش دبیران در پرورش هوش اجتماعی

نقش دبیران در پرورش هوش اجتماعی دانش‌آموزان را می‌توان در چند سطح تحلیل کرد:

الف) ارتباط عاطفی و حمایت‌گرا: دبیرانی که با دانش‌آموزان خود روابط گرم و حمایت‌گرا برقرار می‌کنند، زمینه را برای رشد احساس امنیت و اعتماد در آنان فراهم می‌آورند. این ارتباط، پیش‌نیازی

اساسی برای یادگیری مهارت‌های اجتماعی و عاطفی است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که حمایت اجتماعی درک‌شده از سوی معلمان، با افزایش شایستگی‌های عاطفی و اجتماعی دانش‌آموزان رابطه مستقیم دارد.

ب) الگوسازی رفتار اجتماعی: دبیران به‌طور ناخودآگاه و آگاهانه، الگویی برای رفتار اجتماعی دانش‌آموزان خود هستند. نحوه برخورد آنان با تعارضات، نحوه ابراز احساسات، سبک ارتباطی و نگرش آنان به تفاوت‌های فردی و فرهنگی، همگی بر شکل‌گیری الگوهای رفتاری دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. به عبارتی، «یادگیری اجتماعی-عاطفی از معلم آغاز می‌شود» و معلمانی که از هوش اجتماعی بالایی برخوردارند، به‌طور مؤثرتری می‌توانند این توانایی را در دانش‌آموزان پرورش دهند.

ج) مدیریت کلاس و راهبردهای انضباطی: یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذاری دبیران، شیوه مدیریت کلاس است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که بین هوش اجتماعی دبیران و استفاده از راهبردهای دموکراتیک انضباطی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر، دبیرانی که از هوش اجتماعی بالاتری برخوردارند، بیشتر از سبک دموکراتیک (مشارکتی و مبتنی بر احترام) در مدیریت کلاس استفاده می‌کنند و کمتر به سبک‌های استبدادی یا سهل‌گیرانه روی می‌آورند. این سبک مدیریتی، بستری مناسب برای پرورش مهارت‌های اجتماعی از جمله همکاری، حل تعارض و مسئولیت‌پذیری فراهم می‌آورد.

د) ایجاد فرصت‌های یادگیری مشارکتی: دبیران با طراحی فعالیت‌های گروهی و مشارکتی، فرصت‌های عملی برای تمرین مهارت‌های اجتماعی در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهند. یادگیری مشارکتی (cooperative learning) از جمله روش‌های مؤثری است که از طریق آن دانش‌آموزان می‌آموزند چگونه با یکدیگر همکاری کنند، دیدگاه‌های متفاوت را بپذیرند و تعارضات را به شیوه‌ای سازنده مدیریت نمایند. این رویکرد، به‌ویژه در دوره نوجوانی که نیاز به تعامل با همسالان به اوج خود می‌رسد، از کارایی بالایی برخوردار است.

ه) مدیریت تعارضات به مثابه فرصت یادگیری: دبیران آگاه از اهمیت هوش اجتماعی، تعارضات میان دانش‌آموزان را نه به عنوان تهدید، بلکه به عنوان فرصتی برای آموزش مهارت‌های اجتماعی تلقی می‌کنند. آن‌ها با ایجاد فضایی امن و استفاده از روش‌هایی مانند حلقه‌های ترمیمی (restorative circles) و گفت‌وگوهای کلاسی، به دانش‌آموزان می‌آموزند که چگونه احساسات خود را مدیریت کنند، به دیگران گوش دهند و روابط خود را ترمیم نمایند. این رویکرد نشان می‌دهد که «هدف، صلح به هر قیمتی نیست، بلکه آموزش چگونگی گذر از تعارض و ترمیم رابطه است.»

۳. عوامل مؤثر بر نقش آفرینی دبیران

۳-۱. هوش اجتماعی خود دبیران

پژوهش‌ها نشان داده‌اند که سطح هوش اجتماعی دبیران، عاملی تعیین‌کننده در کیفیت تعاملات آنان با دانش‌آموزان و به تبع آن، تأثیرگذاری بر هوش اجتماعی دانش‌آموزان است. دبیرانی که در ابعاد مختلف هوش اجتماعی مانند مدیریت روابط، درک موقعیت‌های اجتماعی و حل تعارضات توانمندترند، بهتر می‌توانند محیطی یادگیری غنی از نظر اجتماعی ایجاد کنند.

جالب آن‌که تحقیقات نشان می‌دهد سطح هوش اجتماعی دبیران لزوماً با سابقه کاری یا سن آنان مرتبط نیست، بلکه بیشتر به ویژگی‌های شخصیتی و جنسیتی و همچنین حوزه تدریس آنان وابسته است. این یافته، بر ضرورت توجه به توانمندسازی هدفمند و نه صرفاً مبتنی بر تجربه، تأکید دارد.

۳-۲. عوامل زمینه‌ای و محیطی

عوامل متعددی از جمله فضای مدرسه، فرهنگ سازمانی، حمایت مدیریت و انتظارات جامعه، بر نقش آفرینی دبیران در پرورش هوش اجتماعی مؤثرند. همچنین، تغییرات اجتماعی گسترده مانند دیجیتالی‌شدن و دگرگونی ارزش‌های خانوادگی، چالش‌های جدیدی در زمینه روابط اجتماعی دانش‌آموزان ایجاد کرده‌اند که دبیران را با نیاز به بازتعریف نقش خود مواجه ساخته است.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

بررسی نقش دبیران در پرورش هوش اجتماعی دانش‌آموزان متوسطه اول نشان می‌دهد که این نقش، چندبعدی و تأثیرگذار است و از طریق ارتباط عاطفی، الگوسازی رفتاری، مدیریت دموکراتیک کلاس، ایجاد فرصت‌های یادگیری مشارکتی و مدیریت سازنده تعارضات تحقق می‌یابد. با توجه به اینکه این تأثیرگذاری در گرو برخورداری خود دبیران از هوش اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی کافی است، می‌توان گفت که توسعه حرفه‌ای معلمان در حوزه هوش اجتماعی و یادگیری اجتماعی-عاطفی، یک ضرورت بنیادین برای نظام آموزشی است.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد‌های زیر ارائه می‌شود:

۱. گنجاندن آموزش هوش اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی در برنامه‌های درسی دوره‌های تربیت معلم و بازآموزی دبیران.

۲. طراحی و اجرای کارگاه‌های آموزشی برای دبیران با محوریت راهبردهای مدیریت دموکراتیک کلاس و پرورش یادگیری مشارکتی.

۳. ایجاد سازوکارهایی برای بازخوردگیری از دانش‌آموزان درباره کیفیت روابط خود با دبیران و فضای اجتماعی کلاس.
۴. توانمندسازی دبیران برای شناسایی و مدیریت چالش‌های اجتماعی نوپدید در میان نوجوانان، از جمله تأثیرات فضای مجازی بر روابط بین‌فردی.
۵. انجام پژوهش‌های میدانی و مداخله‌ای در مدارس ایران برای سنجش اثربخشی راهبردهای آموزشی-اجتماعی بر هوش اجتماعی دانش‌آموزان و ارائه الگوهای بومی‌شده.

منابع

- Kazarina, V. V. (۲۰۲۵). The Relationship Between Emotional Well-Being and Social Intelligence of Adolescents. *Journal of Educational Sciences*, (۲), ۲۰۳-۲۱۵.
- Yıldız, M., & Eldeleklioğlu, J. (۲۰۲۵). Secure Attachment and Perceived Social Support among High School Students: The Mediating Roles of Love and Social Intelligence. *Journal of Theoretical Educational Sciences*, ۱۸(۳), ۴۶۷-۴۹۰.
- V, G., & KM, S. (۲۰۲۶). Professional Advancement Of Secondary School Teachers Through Social Intelligence. *Journal of Professional Development*, ۱۶, ۴۹-۵۴.
- الرمحي، ر. ر.، & الصمادي، ع. ع. (۲۰۲۳). العلاقة بين الذكاء الاجتماعي واستراتيجيات الانضباط الصفی لدى معلمي المرحلة الثانوية. *المجلة التربوية الأردنية*، ۸(۱)، ۹۲-۱۱۵.
- Gibbs, J. (۲۰۲۳). *Discovering Gifts in Middle School: Learning in a Caring Culture Called Tribes*.
- Edutopia. (۲۰۲۱). *SEL Begins With the Teacher*. Edutopia.
- Chasciar, V., & Chasciar, D. R. (۲۰۲۵). Teachers' Perspectives on Social Changes Among Middle School Students. *Journal Plus Education*, ۳۷(۲).
- Antioch University. (۲۰۲۵). *Teachers' Perspectives on Social Changes Among Middle School Students (Doctoral Dissertation)*.

Shdefat, A., & Baioumy, N. (٢٠١٩). A Proposed List of Secondary School Teachers' Competencies to Deal with Multiple Intelligences among their Students. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, ٨(٢), ١٢٥-١٤١.

Ivashkevych, E., & Prymachok, L. (٢٠٢٠). Psycholinguistic Peculiarities of the Development of Communicative Competence in the Structure of Social Intelligence of Teachers. *Psycholinguistics*, (١), ٩٥-١٢١.